

První kapitola

První ideologie pokroku

I. – *Spor starých a moderních. – Otázka dobrých vzorů v náboženství a literatuře. – Vysoká společnost proti Boileauovi. – Triumf dobrých řemeslníků jazyka.*

II. – *Mravy konce 17. století. – Fontenellova filozofie. – Politický původ přírodovědeckých myšlenek. – Pascal proti povrchnímu racionalismu. – Kartezianismus a vysoká společnost.*

III. – *Myšlenka výchovy lidstva. – Popularizátoři. – Condorcet chápe vzdělávání lidu podle aristokratického modelu; jeho iluze ohledně výsledků vzdělávání.*

I.

Podle historiků kořeny nauky o pokroku sahají ke sporu starých a moderních (*querelle des anciens et des modernes*), který vyvolal ohromné pozdvižení v posledních letech 17. století. V naší době se asi leckomu bude zdát zvláštní, že tento čistě literární spor mohl přinést takový důsledek, poněvadž dnes bychom sotva byli ochotní připustit, že vůbec může existovat umělecký pokrok.

Nic nám nepřipadá podivnější než špatný vkus Charlese Perraulta, který své současníky systematicky stavěl nad velikány antiky nebo renesance a například Le Bruna si cenil více než Raffaela. Zprvu bychom se mohli domnívat, že se jednalo jen o bláhovost jednoho úředníka v oboru krásných umění. První Perraultův manifest, přednesený roku 1687 na půdě Francouzské akademie, tak nesl název *Století Ludvíka Velikého* (*Le siècle*

de Louis le Grand). Brunetière o něm plným právem prohlašuje: „Je třeba uznat, že když velebil vladaře Boileau, činil tak v jiném stylu a že vzdor chybějící nezávislosti ducha, na níž si tehdy nezakládal nikdo, jej jeho jistější vkus, snad inspirovaný antickými spisovateli, alespoň v jeho vychvalování uchránil před Perraultovou plytkostí.“⁸ Debata však po Fontenellově vystoupení brzy získala obecnější charakter; a Perrault poté, co své myšlenky vyložil ve verších, rozpracoval ve třech prózou psaných svazcích (1688, 1692, 1697)⁹ své argumenty, proč moderní autory upřednostňovat před antickými.

Máme-li této otázce správně porozumět, musíme si uvědomit, že lidé 17. století zdaleka nechovali ke svým velkým současníkům tak zbožný obdiv jako pozdější generace. Sám Bossuet, jehož si dnes rádi představujeme jako typického představitele epochy, nebyl vůbec oceňován tolik, kolik si zasloužil, a to ani králem. Jeho posluchači se domnívali, že nestavěl náležitě na odiv krásný jazyk, jemnou rétoriku a preciozitu (na rozdíl od Fléchiera) anebo že nedokázal (na rozdíl od Bourdaloua) dostatečně vzbudit jejich zvědavost oněmi portréty, po nichž ve svém pobláznění pomluvami baží každá aristokratická společnost.¹⁰

---

8 Brunetière, Ferdinand. *Évolution des genres dans l'histoire de la littérature*. Hachette, Paris 1898, str. 116. Budu se zde velmi často opírat o Brunetierovy knihy, které považuji za nejspolehlivější průvodce k poznání období klasicismu. Někteří čtenáři mi vytkli, že jsem příliš důvěřivě přijal svědectví militantního klerikála. Musím však poznamenat, že až do konce roku 1894 nebyl Brunetière církvi nijak nakloněn: jak praví Victor Giraud, „pod společným vlivem Schopenhauera, Darwina a Comta byl tehdy pevně přesvědčen, že přísně pozitivistická morálka si nyní může vystačit sama, a že by to dokonce mělo své výhody, pokud by zaniklá anebo zastaralá náboženství nahradila.“ (Giraud, Victor. *Ferdinand Brunetière*. Bloud et Cie, Paris 1907, str. 26–27.) Pracoval jsem výhradně s díly, která Brunetière sepsal před svou návštěvou Vatikánu.

9 Míněno je dílo *Parallèle des Anciens et des Modernes (Srovnání starých a moderních)*. – Pozn. překl.

10 Brunetière, Ferdinand. *Études critiques sur l'histoire de la littérature française*. 6e série. Hachette, Paris 1899, str. 205–206.

O Boileauovi bychom se mohli domnívat, že byl všeobecně uznávaným mistrem, pokud bychom se omezili na zkoumání jeho vlivu na díla prvního řádu: La Fontaine, Molière a Racine mu podle Brunetièrova soudu vděčí za mnohé.¹¹ Dané století však nesmíme soudit podle postav, které jediné je přežily; ty často stály v opozici k nejrozšířenějším tendencím doby a staly se nesmrtelnými především díky této opozici.

Obvykle si představujeme, že Boileauovi současníci přivítali s radostí, když je osvobodil od Chapelainova jha: „Až do Boileauových *Satir*, které poprvé vyšly až roku 1665, čtenářstvo zívalo z Chapelainova eposu *La Pucelle (Panna)*, ale zívání skrývalo; a ačkoli zívalo, prohlašovalo zároveň, že se koneckonců jedná o naprosto nádherné dílo.“¹² Chapelain byl však tak dlouho považován za nesporného mistra francouzské literatury, že mnoho lidí z lepší společnosti urazilo, když jej začal hanobit malý povýšenec, a čekali na vhodnou příležitost, aby se zapojili do bitvy proti jeho kritikovi. Brunetière vyslovil důležitý postřeh, že Boileau byl představitel buržoazního ducha, jenž se stavěl proti „duchu salónů a dámských komnat“.¹³ Boileau byl ostatně do Akademie, jež byla baštou Chapelainových přátel, přijat jen s obtížemi.¹⁴

Francouzský vkus zůstal věrný Boileauovým principům. Stejně jako on si nadevše vážíme zdravého rozumu, jasnosti a nestrojenosti jazyka; obáváme se excesů obrazotvornosti; ceníme si stylu, který se drží na půl cesty mezi vybraným jazykem a lidovou mluvou. U cizích národů vyvolala naše literatura takový obdiv, že se dlouho snažily vlastního ducha přizpůsobit francouzským pravidlům.¹⁵

---

11 Tamtéž, str. 164–165.

12 Brunetière, F. *Évolution des genres*, str. 79.

13 Tamtéž, str. 92.

14 Rigault, Hippolyte. *Histoire de la querelle des anciens et des modernes*. Hachette, Paris 1856, str. 151.

15 Brunetière, F. *Études critiques*. 6e série, str. 189–190.

Máme-li zcela přesně pochopit, z jakých důvodů Boileau po-
cíťoval takřka pověřivou úctu k antickým autorům, musíme
si připomenout metodu, již podle Le Playe máme následovat,
chceme-li vybudovat vědu nabízející poučení těm, kdo se obí-
rají reformou našich současných společností.

Le Play z hloubi duše opovrhoval všemi abstraktními deba-
tami o principech vládnutí. Chtěl, abychom se věnovali zkou-
máním, jejichž cílem bude zjistit, které národy vzkvétají a kte-
ré principy jim v jejich dějinách zajistily velikost. Tak bychom
odkryli „vynikající vzory“ toho, jak by měla vypadat rodina,
organizace práce a politická hierarchie, jež bychom následně
měli ve Francii uvést do praxe. Náš duch je uzpůsobený tak, že
přemýšlíme spíše pomocí analogií než sylogismů; daný princip
úplně chápeme jen tehdy, když máme před očima jasnou před-
stavu o systému, jehož školskou definici chce podat; a vždy
jsme ochotni připustit, že by bylo užitečné napodobit u nás
to, co existuje v zemi, jež si nedávno vydobyla ve světě velkou
prestíž, ať z jakýchkoli důvodů. Proto jsme přejali mnohé insti-
tuce z Anglie, Ameriky a nověji z Německa.

Tímto způsobem postupovali už mužové renesance a refor-
mace. Seznámili se se starou literaturou tak důvěrně, aby se
mohli domnívat, že získali poznání založené na zkušenosti:
jedni o řeckých mravech, druzí o mravech apoštolů. Od svých
současníků pak požadovali, aby je v této obnově minulosti
následovali. Stejně jako Ronsard nepovažoval za obtížné oži-
vit helénskému ducha, soudil Kalvín, že nebude těžké stát se
učedníkem svatého Pavla.¹⁶ Selhání obou pokusů vůbec nebylo
vyvrácením základního principu, protože bylo možné se ptát,
zda nebylo spíše důsledkem přehánění reformátorů. Vzory,
ať jakkoliv vynikající, jsou stále jenom vzory, s nimiž se musí
umět zručně zacházet.

---

16 Brunetière, F. *Études critiques sur l'histoire de la littérature française*. 4e série.
Hachette, Paris 1894, str. 170.

Na základě předešlých úvah lze snadno vysvětlit velkou oblibu, z níž se v 17. století těšili jansenisté a jež nejednoho moderního autora udivuje. Jansenisté považovali za možné vrátit se až ke sv. Augustinovi a odvrhnout hlouposti a nečistoty, které podle jejich přísného soudu zavedli jednak středověcí teologové, jednak pochlebovační kazuisté. Sv. Augustin, prodchnutý klasickou tradicí, se zdál snáze dosažitelný než první Kristovi učedníci. Ohromný úspěch Pascalových *Listů provinciálovů* (*Lettres provinciales*, 1656–1657) jako by dokazoval, že veřejnost byla připravena takovéto augustiniánské vedení přijmout. Podle Brunetièra byli La Fontaine a Molière jediní významní autoři, kteří tomuto vlivu zcela unikli; znatelně působil na jezuita Bourdaloua, jehož kázání by nejednou mohli jansenisté podepsat.¹⁷

Proč by důmyslně provedená reforma literatury nemohla uspět stejně tak, jako podle všeho uspěla reforma morálky? V obou případech šlo o boj proti italským a španělským vlivům; francouzští spisovatelé příliš obdivovali Giambattistu Marina, mistra preciózních excesů, „autora eposu *Adone*, který sám Chapelain vychvaloval v paměťihodné předmluvě, jež byla jeho prvním vydaným textem“, a Luise de Góngoru, „jehož jméno se stalo synonymem okázalosti a literárního galimatyáše“.¹⁸ Boileau, který chtěl své současníky, pomatené těmito předlohami, naučit nestrojenosti a zdravému rozumu, jim předložil „vynikající vzory“ pocházející z antické literatury. Lze tvrdit, že Boileau převzal Ronsardovu koncepci a že sdílel názory „reformátorů“ ze skupiny Plejáda, které nicméně ostře

---

17 Tamtéž, str. 164–165. Sainte-Beuve tvrdí, že Bourdaloue v praxi často používal „maximy pokání obnovené jansenisty“ a že jeho kázání přítele kláštera Port-Royal plně uspokojovala (Sainte-Beuve, Charles-Augustin. *Port-Royal*, sv. 2. Hachette, Paris 1878, str. 155–156). Na jiném místě pak v souvislosti s kázáním o malém množství vyvolených praví: „Ptám se, co jiného říkal opat ze Saint-Cyran svatému Vincenci z Pauly? Toho nicméně tato myšlenka zřejmě pohoršila, neboť by tak utrpěla ránu účinnost svátostí.“ (Tamtéž, str. 190.)

18 Brunetièra, F. *Évolution des genres*, str. 88.

odsuzoval;¹⁹ navázal však na dílo svých předchůdců – tak jako jansenisté navázali na Kalvína – v přesvědčení, že dělá něco úplně jiného, a učinil tak reformu pro Francouze přijatelnou.

Když vypukl spor starých a moderních, všichni velcí spisovatelé 17. století stáli na straně Boileaua, zatímco Perrault byl neúnavným zastáncem špatných autorů, s nimiž Boileau udělal krátký proces: Chapelaina, Cotina, Saint-Amanta. Boileauova estetika příliš překážela průměrným spisovatelům, aby ji mohli přijmout lidé navyklí na velkou míru volnosti.²⁰ Zprvu nás může udivovat, že mezi zastánce moderních autorů patřil člověk tak vzdělaný jako Bayle; nesmíme však zapomínat, že Bayle postrádal vkus, že si podržel všechny nedostatky předšlého století a že mu vůbec nezáleželo na literární hodnotě knih, které četl.²¹ Je omyl vysvětlovat jeho postoj nepřátelstvím vůči estetice podporované Ludvíkem XIV.²²

Vysoká společnost přirozeně stranila moderním autorům, a to z příčin, které ještě i dnes stojí v základu všech soudů těchto lidí: „Tito mondénní soudci mají instinktivní hrůzu ze vší vážnosti. Umění pro ně je jenom zábava nebo kratochvíle.“²³ Skoro všechny ženy se postavily za Perraulta. Boileauova desátá satira byla možná podnícena těžkomyslností, kterou u něj jejich opozice vyvolala; jeho protivník naopak tyto tak shovívavé soudkyně nadšeně oslavoval. Brunetière se domnívá, že ženy měly na naši literaturu velmi neblahý vliv, neboť spisovatele

---

19 Tamtéž, str. 45–46 a 104. [Jako „Plejáda“ (*La Pléiade*) se označuje skupina francouzských básníků pozdní renesance, jejímž vůdčím představitelem byl Pierre de Ronsard (1524–1585). Autoři Plejády usilovali o kultivaci francouzštiny jako básnického jazyka, za tím účelem napodobovali velké básníky antiky. – Pozn. překl.]

20 Brunetière, F. *Études critiques*, 5e série, str. 190.

21 Tamtéž, str. 121–131. Je obzvláště kuriózní, že Bayle nepochopil, jak nelibou se v jeho době stala oplzlost starší literatury.

22 Rigault, H. *Histoire de la querelle*, str. 233.

23 Brunetière, F. *Évolution des genres*, str. 127.

odrazovaly od toho, aby se s náležitou vážností zabývali skutečně důležitými životními otázkami.²⁴

Velkorysostí, s níž uděloval osvědčení o nesmrtelnosti, si Perrault pochopitelně získal mnoho přátel. Podívejme se na jeden z jeho literárních verdiktů:²⁵

Jak mnoho jen budou drazí budoucím pokolením
galantní Sarrazinové, Voitureové jemní,
naivní Molièrové, Rotrouové, Tristani
a ještě stovky dalších, svého věku potěšení!

Není tedy žádný div, že Perrault měl na své straně literární časopisy a velkou část literárního světa. Nejcennější poučení o dobových tendencích nabízí *Journal de Trévoux*:²⁶ jezuité neměli žádný důvod, aby byli nakloněni Perraultovi, jehož bratr, profesor na Sorbonně, podporoval Arnaulda; Boileau vyvíjel velké úsilí, aby si vydobyl přízeň vlivných jezuitů, ale nepodařilo se mu je pro svou věc získat.²⁷ Mohli bychom se nicméně domnívat, že lidé hlásící se k humanismu se budou zastávat antických autorů. Jenomže pokaždé, když jezuité ve Francii měli zaujmout nějaké stanovisko, podpořili průměrnost, neboť tak měli jistotu, že budou mít na své straně většinu vybrané společnosti. Bránili mravní průměrnost proti jansenistům; často se jim vytýká, že zpopularizovali průměrnost v pobožnosti; jak se zdá, jejich tak vychvalovaná výchova měla u jejich studentů za výsledek průměrnost charakteru; jejich školy, proslulé svým důrazem na zkoušení, usilují o vědeckou průměrnost; a stejně

---

24 Tamtéž, str. 128. Paní de Sévigné, abatyše z Fontevrault, paní de Longueville a princezna de Conti nicméně patřily mezi obhájkyně antických autorů (Rigault, H. *Histoire de la querelle*, str. 242–243, 248 a 259).

25 Rigault, H. *Histoire de la querelle*, str. 146.

26 *Journal de Trévoux*, oficiálně *Mémoires pour l'histoire des sciences et des beaux-arts*, byl časopis vydávaný mezi lety 1701–1767 jezuity. Uveřejňoval literární kritiku společně s odbornými články na různá vědecká, náboženská, historická a další témata. – Pozn. překl.

27 Rigault, H. *Histoire de la querelle*, str. 229, 231.

tak chtěli jezuité hájit literární průměrnost proti Boileauovi. Boileau byl proto odsouzen k úplné porážce. „Mohl pozorovat, jak všude kolem něj dochází k obnově ‚preciozity‘ a jak v komnatách přeměněných na salony různí Fontenellové a Lamottové navazují na tradici Balzaců a Voiturů. Ještě horší to bylo o několik let později, když získala vliv markýza de Lambert a po ní paní de Tencin. První roky 18. století v tomto ohledu připomínaly první roky století předešlého.“²⁸ Podle Fontenella, paní de Tencin a abbého Trubleta byl Lamotte jedním z největších géníů Francie. Přečtěme si jeden příklad Lamottovy filozoficko-vědecké poezie, již Fontenelle tolik obdivoval:²⁹

Substance domnělého prázdna
v tomto tělese, které postulujeme,
rozlévá se jak tekutina;
je to jen plno, které nepoznáváme.

Boileau se dočkal úplného zadostiučinění – ale až v naší době. Nedošlo k tomu ostatně bez nesnází, neboť romantici na něj prudce útočili, a dokonce chtěli rehabilitovat některé z jeho obětí. Proudhon oproti tomu nešetří obdivem k němu, jsa uchvácen „jeho myšlenkovou integritou“.³⁰ Domnívám se, že satisfakci, jíž se Boileauovi dostalo, je třeba vysvětlit příčinami souvisejícími spíše s matérií literatury než s jejím myšlenkovým obsahem.

Moderní revoluce od sebe úplně oddělila dvě skupiny spisovatelů. Jedni se pyšní tím, že se z nich stali *dobří řemeslníci literatury*: prošli dlouhým výcvikem a pozoruhodným způsobem vytrřbili svůj jazyk. Druzí nadále ve velkém produkují díla

---

28 Brunetière, F. *Évolution des genres*, str. 109–110.

29 Rigault, H. *Histoire de la querelle*, str. 366 a 161.

30 Proudhon, Pierre-Joseph. *De la justice dans la Révolution et dans l'Église*, sv. 3. Lacroix, Verboeckhoven et Cie, Bruxelles 1870, str. 390. Podle Proudhona vychází Boileauova sláva znovu najevo spolu s tím, „jak se nová generace zbavuje romantické skrofulózy“. (Sv. 6, str. 125.)

podle dobového vkusu. Brunetière autorský styl definuje velmi zdařile: „jde o jakési mistrovství, jímž génius ovládá matérii spisovatelského umění“. K tomu dodává: „Všechny velké literární revoluce jsou revoluce jazyka. Když dobře prozkoumáme dějiny naší literatury, uvidíme, že všichni novátoři – Ronsard, Malherbe, Boileau, Jean-Jacques, Chateaubriand, Victor Hugo – přinesli především naprostou revoluci jazyka.“³¹ Práce s jazykem se dnes stala obtížnější v té míře, v jaké byly vágní výrazy opuštěny ve prospěch přesně vymezených obrazů.

Naši dnešní mistři stylu jsou pravými dědici onoho Boileaua, jenž byl tak dlouho terčem opovržení: „V tomto měšťanovi,“ praví Brunetière, „se skrývá umělec, totiž *dovedný řemeslník a obezřelý teoretik* svého umění. [...] Vycítil-li někdo, jakou má v poezii hodnotu forma, pak právě Boileau. [...] To může vysvětlit, proč se Boileau vždy vyjadřoval s tak zvláštní uznalostí o Voiturevi. Čekal na vlastní smrt, než v *Satiře o dvojznačnosti* (*Satire sur l'Équivoque*) prohlásil jeho hry se slovy za fádňá; a mezitím mu byl vděčný za to, že na svých dílech pracoval s mimořádnou pečlivostí.“³²

Autoři, kteří s trpělivou námahou tříbí své texty, se dobrovolně obracejí na užší publikum. Ostatní píšou pro šantány a časopisy. V současnosti existují dvě oddělené skupiny čtenářů a dva zcela odlišné literární žánry, které se skoro neprotínají. Dnes je pro nás obtížné pochopit, proč si dřívější generace tolik cenily Bérangera. Béranger byl prostředník mezi Évaristem de Paronym a zpěváký z šantánu; střední postavení, které zaujímal,

---

31 Brunetière, Ferdinand. *Études critiques sur l'histoire de la littérature française*, 4e série. Hachette, Paris 1897. Autor se domnívá, že stejným způsobem lze argumentovat v případě malířství a obecně že „velké revoluce v dějinách umění jsou revolucemi v samotné matérii umění“. Konkrétně to byla „technika ve vlastním smyslu, a možná jenom ona, co měnil Raffael“, když v průběhu své kariéry přecházel od jednoho stylu k jinému.

32 Brunetière, F. *Évolution des genres*, str. 105–108 [zdůraznění G. S.]. Jak známo, *Satira o dvojznačnosti* byla publikována až po Boileauově smrti.

už vůbec neodpovídá našim literárním zvyklostem.³³ Chceme, aby autor byl buď básník věnující pozornost svému umění, nebo autor vulgárních písniček pro kabaret *Eldorado*. Bérangerovi učitelé z 18. století jsou zapomenuti tak jako on, neboť i oni byli jen průměrnými řemeslníky.

Tato transformace měla významné následky pro moderní myšlení. Krátké pamflety, jakými Voltaire útočil na křesťanství, vyšly z módy; od encyklopedistů se krůček po krůčku sestoupilo na úroveň pana Homaise a redaktorů satirického časopisu *Lanterne*, zatímco literatura zasvěcená náboženským dějinám se stala velmi vážnou, téměř strohou. Ohromný úspěch Renanových prvních děl plynul z toho, že autor dokázal rychle najít onen vážný tón, který podle současných představ odpovídá tématu.³⁴ Panuje přesvědčení, že voltairovský duch se vytratil ve chvíli, kdy buržoazie usoudila, že se kvůli ochraně svých zájmů musí nechat vláčet církví. To je ideologické a nesmírně povrchní vysvětlení: voltairovský duch zmizel, když literární revoluce učinila směšnými nástroje, jichž Voltaire užíval. Existuje jen málo podobně pozoruhodných příkladů toho, jaký vliv má matérie na myšlení.

---

33 „Pokud jde o styl a mravy – mluvím zde o mravech literárních –, jedná se jednoduše o učedníka Voltaira a Parnyho; nevyznačuje se žádnou vlastní kvalitou, leda snad otřepaností a nejasností svých veršů. Jeho žerty a lechtivé laškování vesměs vycházejí ze dvou pochybných zdrojů: bezbožnosti a oplzlosti. [...] Béranger je vážný, nikoli naivní, často jemný a nucený, nikdy opojený.“ (Proudhon, P.-J. *De la justice dans la Révolution et dans l'Église*, sv. 4, str. 171.) Podle Renana byly Bérangerovy básně pouhými školáckými cvičeními, která zůstala „v područí vulgárnosti“. (Renan, Ernest. *Questions contemporaines*. Michel Lévy frères, Paris 1868, str. 465 a 473.)

34 Můžeme se ptát, zda Renana neinspiroval Rousseau, který se o křesťanství vyjadřoval úplně jinak než jeho současníci a psal dokonale vybroušeným stylem.